

Er is toekomst voor lotsverbondenheid

Hoogopgeleiden waren de afgelopen decennia de winnaars van de globalisering en lager opgeleiden de verliezers. Maar nu Nederlandse bedrijven sterk zakken op de ranglijst van innovatiekracht dreigen ook voor hoogopgeleiden in de nabije toekomst onzekerheid en inkomstenderving, denkt Marijke Linthorst. Dat biedt kansen om nieuwe verbindingen tussen beide groepen te maken.

MARIJKE LINTHORST

In het vorige nummer van *s&d* is uitvoerig aandacht besteed aan *De schijn-élite van de valse munters* van Martin Bosma. Het is terecht dat op een aantal kwalijke uitspraken van Bosma, zij het niet alle, weerwoord is gegeven. Wij hoeven ons niet alles te laten aanleunen. (Hoe verzint Bosma het bijvoorbeeld dat 'links' doelbewust een nieuwe achterban heeft binnengehaald, de immigranten? Ik meen mij toch te herinneren dat de immigratie op gang is gekomen omdat werkgevers goedkope arbeidskrachten zochten.) Maar deze terechte kritiek zou er niet toe moeten leiden dat wij geen aandacht besteden aan de onderliggende vragen: hoe komt het dat de sociaal-democratie geen aansprekend verhaal meer heeft en zo vervreemd geraakt is van haar achterban?

Gelukkig zijn er meer schrijvers die deze vraag aan de orde stellen. Ook Tony Judt constateerde in zijn laatste boek, *Het land is moe*, dat de progressieve beweging sinds 1989 de weg is

kwijtgeraakt en het contact met de oorspronkelijke achterban heeft verloren. Net als Bosma noemt Judt twee ontwikkelingen doorslaggevend: de 'culturele revolutie' van de jaren zestig van de vorige eeuw en de ineenstorting van de communistische regimes in Oost-Europa aan het eind van de jaren tachtig.

De culturele revolutie heeft volgens Judt geresulteerd in een grote nadruk op individuele vrijheid en de teloorgang van gemeenschapszin. Nieuw Links verwierp het collectivistische gedachtegoed dat het van zijn voorgangers geërfd had. Vóór de culturele revolutie van de jaren zestig heerste de opvatting dat iedereen streefde naar rechtvaardigheid, gelijke kansen en economische zekerheid en dat deze doelstellingen alleen door collectieve actie bereikt konden worden. Hoe groot de tekortkomingen van overdreven bemoeizuchtige, van bovenaf opgelegde reguleringen en controle ook waren, dat was nu eenmaal de prijs die voor sociale rechtvaardigheid betaald moest worden, en deze doelstellingen waren die prijs ook waard.

Over de auteur Marijke Linthorst is redacteur van *s&d*

Een jongere stroming zag dat anders. Radicalen waren niet langer in de eerste plaats geïnteresseerd in sociale rechtvaardigheid. De verbondenheid van de generaties uit de jaren zestig betrof niet het belang van iedereen, maar de rechten en behoeftes van elk mens apart. De prijs die hiervoor volgens Judt betaald moest worden, was de afname van een gedeeld gevoel

Na het besluit om de visumplicht voor Albanezen op te heffen, vroegen 1,5 miljoen Albanezen een paspoort aan

voor richting. De val van de Oost-Europese communistische regimes versterkte het verdwijnen van een duidelijke gezamenlijke richting. Tot die tijd was het mogelijk te geloven in de 'maakbaarheid van de samenleving', daarna niet meer.

Judt bepleit een herbezinning op de wereld waarin wij willen leven. Links moet een tegengeluid bieden aan ons door de economie gestuurde denken en bereid zijn een moreel-ethisch debat te voeren. Om twee redenen stelt hij daarbij zijn hoop op de sociaal-democratie. Op de eerste plaats heeft de sociaal-democratie geen negatieve connotatie, zoals het begrip 'socialisme' in de Verenigde Staten dat wel heeft. Op de tweede plaats signaleert Judt dat de staat 'weer een meer centrale plaats aan het innemen is', terwijl het zich lange tijd liet aanzien dat de nationale staat zijn langste tijd gehad had. Judt ziet daarmee ook nieuwe kansen voor de sociaal-democratie, die altijd nauw verbonden is geweest met de nationale staat.

Nu kan het gebruik van de term sociaal-democratie het debat in de Verenigde Staten revitaliseren, maar hier levert dat niets op. Het verwijt hier is juist dat óók de sociaal-democratie geen aansprekend verhaal meer heeft. In West-Europese context zou de aandacht moeten gaan naar de vraag hoe de uitwerking van het

sociaal-democratische gedachtegoed vorm zou moeten krijgen in een wereld die inmiddels een heel andere is dan die waarin dit gedachtegoed werd ontwikkeld.

Om dit gedachtegoed te herijken voor de huidige tijd moeten we nagaan welke ontwikkelingen zich hebben voorgedaan, hoe daar door verschillende partijen op is gereageerd, welke vergissingen daar eventueel bij zijn gemaakt en wat dit betekent voor het bijstellen van onze koers.

OPEN GRENZEN

Sinds de Tweede Wereldoorlog is de economie in West-Europa gebaseerd op vrije concurrentie waarbij onze overheid drie belangrijke functies vervulde:

- > Zij voorzag in de basisvoorwaarden (zoals onderwijs).
- > Zij stelde minimumeisen aan de arbeidsvoorwaarden (zoals een wettelijk minimumloon).
- > Via de overheid ving de samenleving als geheel de negatieve gevolgen van de vrije concurrentie op, zoals werkloosheid. (In die zin is het vertrekpunt van de door Judt gesignaleerde grotere rol van de nationale staat in West-Europa een andere dan in de Verenigde Staten.) Decennialang zijn overheid, werkgevers en werknemers gezamenlijk opgetrokken, met als ultiem symbool hiervoor in Nederland de SER. Het is een van de belangrijkste redenen waarom de vrije ondernemingswijze productie zo lang naar tevredenheid van alle betrokkenen heeft kunnen functioneren.

Ook liberalen hebben altijd onderschreven dat de overheid deze taken moest vervullen. Maar de laatste jaren hebben zich enkele ontwikkelingen voorgedaan — globalisering, europeanisering — waardoor deze rol niet langer vanzelfsprekend is. Gesteld voor de onvermijdelijke noodzaak dat we ons moesten aanpassen aan de nieuwe situatie, hebben we nagelaten goed na te denken over de vraag welke wijzigingen we wilden doorvoeren, en welke niet. Daarmee hebben we het initiatief uit handen gegeven.

Tot nu toe hebben de globalisering en met name de europeanisering van de economie ons een toenemende welvaart gebracht. De Europese Unie is geslaagd in de doelstelling van een open markt met vrij verkeer van personen en kapitaal. Op Europees niveau is er echter geen sprake van een samenleving die bereid is gezamenlijk de negatieve gevolgen van ons economische systeem te ondervangen. Met de uitbreiding van de EU naar 27 lidstaten is dat er ook niet eenvoudiger op geworden, daarvoor zijn de verschillen tussen de landen te groot.

De werkloosheid in landen als Polen, Bulgarije en Albanië is zo groot dat de burgers uit deze landen er veel voor over hebben om in West-Europa te werken. Na het besluit om de visumplicht voor Albanezen op te heffen — begin november vorig jaar — vroegen binnen één week anderhalf miljoen Albanezen een biometrisch paspoort aan dat nodig is om de EU binnen te komen. Dat is meer dan eenderde deel van de bevolking. Natuurlijk biedt het paspoort de Albanezen vooral de mogelijkheid vrij te kunnen reizen, maar een groot deel van hen zal zijn geluk beproeven op de arbeidsmarkt van de EU.

20 Formeel werken Oost-Europeanen tegen dezelfde arbeidsvoorwaarden als Nederlandse werknemers, maar in de praktijk zijn er tal van ontduikingsmogelijkheden. Zij maken bijvoorbeeld veel langere dagen of bieden zich aan als zzp-er. Nederlandse werknemers kunnen daar alleen tegenop concurreren als zij óf veel productiever zijn óf bereid zijn tegen dezelfde (slechtere) arbeidsvoorwaarden te werken. Dit treft voornamelijk laagopgeleiden. Hoger opgeleiden bewegen zich immers in een deel van de arbeidsmarkt waar vaardigheden vereist zijn waar laagopgeleide Oost-Europeanen niet over beschikken.

Het is de vraag of dit proces van openstelling van grenzen vrijwel ongecontroleerd en ongereguleerd kan blijven voortgaan. Vrije concurrentie binnen één gemeenschappelijke EU-markt waarbij de arbeidsmarkt binnen afzonderlijke landen niet op scherp wordt gesteld, vereist dat de kosten van werknemers in de verschil-

lende landen van de EU vergelijkbaar zijn. Dat is bij lange na niet het geval. En ik denk eerlijk gezegd niet dat burgers in Nederland, Frankrijk of Duitsland bereid zullen zijn een aanzienlijke achteruitgang van hun welvaart te aanvaarden om de Bulgaren, Roemenen en Albanezen een evenredig deel van de koek te gunnen.

Naast de concurrentie van goedkope Oost-Europese arbeidskrachten is de positie van laagopgeleiden langs nog twee lijnen verslechterd: door het verdwijnen van werkgelegenheid naar lagelonenlanden en doordat hier gevestigde bedrijven de arbeidsvoorwaarden verslechteren. De functie van 'postbode' is omgevormd tot 'postbezorger', met veel slechtere arbeidsvoorwaarden; in een winkelketen als 'Action', is het volstrekt onduidelijk of de cao wordt nageleefd. Vooral nog lijkt de overheid werkeloos toe te zien.

Een toenemend aantal bedrijven trekt zich uit de samenleving terug

De terughoudende opstelling van de overheid lijkt bepaald te worden door de internationalisering van het bedrijfsleven. Met internationaal opererende bedrijven wordt het moeilijker om als overheid samen met werkgevers en werknemers op te trekken. In zekere zin trekt een toenemend aantal bedrijven zich uit de samenleving terug. Zij vestigen zich daar waar de kosten het laagst zijn of trekken die werknemers aan die bereid zijn het goedkoopst of het hardst te werken. Hoewel zij nog wel in een bepaald land gehuisvest zijn, hebben ze weinig binding met de samenleving in dat land.

Deze nieuwe opstelling van een deel van het bedrijfsleven impliceert een herijking van de rol van de overheid. Met bedrijven die geworteld zijn in de samenleving kunnen tot wederzijds voordeel afspraken gemaakt worden. Met bedrijven die dat niet zijn, is dat veel moeilijker. Het lijkt aantrekkelijk voor de Nederlandse overheid om die bedrijven terwille te zijn, zodat

zij zich in ons land vestigen of gevestigd blijven. Maar daarmee stelt de overheid zich feitelijk op als faciliteerder van het (internationale) bedrijfsleven. Dat deel van het bedrijfsleven is echter heel goed in staat zelf zijn belangen te behartigen. (Voor wat betreft de financiële sector heeft Abram de Swaan daar in de *Thomas More Lezing* behartigenswaardige dingen over gezegd.)

Wat de staat behoort te doen is opkomen voor zijn burgers. In een globaliserende wereld vraagt dat om een andere benadering dan in de periode die achter ons ligt. Maar het vraagt niet om een *afzijdige* overheid. Een overheid moet meer willen dan een samenleving waarin kostenreductie voor het bedrijfsleven de maat der dingen is. Als de overheid zich daartoe beperkt, verliezen we ook een aantal waarden die intrinsiek aan onze samenleving zouden moeten zijn.

DE VERDWIJNENDE OVERHEID

De afgelopen decennia hebben vooral in het teken gestaan van de terugtrekkende overheid en de privatisering van publieke en semi-publieke organisaties. De markt is, zo was de heersende overtuiging, veel beter in staat om ook in maatschappelijke behoeften te voorzien. Het is de vraag of dat zo is.

Het lijkt soms alsof de toenemende marktwerking een onvermijdelijk en onontkoombaar gevolg is van met name de europeanisering van de economie. Dat is echter, in ieder geval voor wat de (semi-)publieke diensten betreft, niet helemaal waar. Ieder land heeft bijvoorbeeld te maken met een teruglopende postmarkt, gecombineerd met een sterke concurrentie van nieuwkomers. En dus staan in ieder land de (staats)postbedrijven onder druk. Maar bij de reorganisatie van de sector zijn in verschillende landen verschillende politieke keuzes gemaakt. In Duitsland is de postmarkt (nog) niet toegankelijk voor nieuwkomers, in Frankrijk hebben de postbodes er een aantal taken bij gekregen, zoals het bezorgen van medicijnen. In Nederland is de markt opengegooid, in ruil voor de

toezegging van de nieuwe aanbieders dat zij de salarissen van de postbezorgers geleidelijk zouden optrekken naar het cao-niveau. De privatisering van TNT was geregeld in een wetsvoorstel van een PvdA-staatssecretaris en zowel de Tweede als de Eerste Kamerfractie (ik ook) hebben ermee ingestemd. Ik moet erkennen dat ik die beslissing nu betreur. Het optrekken van de lonen naar cao-niveau gebeurt nauwelijks. Door slimme constructies als de overeenkomst van opdracht (waarbij de bezorger als een soort zzp'er opereert) wordt het minimumloon ontdoken.

Inmiddels wordt erkend dat de concurrentie op de postmarkt 'een valse start' heeft gemaakt en heeft de sector de opdracht om vóór 1 april te komen met voorstellen waarin de 'nieuwkomers' de lonen verhogen. Maar de meer fundamentele vraag is of we de post alleen als een product van de vrije markt willen zien, of ook als een publieke dienst.

De drijfveer voor introductie van marktwerking in de (semi-)publieke diensten is gelegen in kostenreductie (uiteeraard tegen een 'marktcon-

Willen we de post alleen zien als een product van de vrije markt, of ook als een publieke dienst?

forme' vergoeding voor de bestuurder). Maar aan marktwerking kleven ook risico's. De liberalisering van de postmarkt heeft wellicht tot lagere kosten geleid, maar heeft ook het 'hart uit het werk' gehaald. Postbodes stelden er altijd een eer in om ook onvolledig geadresseerde poststukken op het juiste adres te krijgen. Nu mag dat niet meer. Het kost te veel tijd en is dus te duur.

Een tweede risico is dat de gevolgen van de marktwerking (zowel de kostenreductie als de beloningen voor bestuurders) kunnen leiden tot vervreemding van de burgers tot die diensten, om dat ouderwetse woord nog maar een keer te gebruiken. Een voorziening als een verzorgings-tehuis draait niet alleen om kosten, maar ook

om aandacht, warmte en menswaardigheid. Als het kopje soep bij de lunch uit kostenoverwe- gingen wordt vervangen door een glaasje ranja, zijn we behoorlijk diep gezonken.

Niet alleen berekent iedereen openlijk hoe hij het voordeligste uit is, het is ook de bedoeling dat iedereen dat doet

Nog ernstiger is het derde risico. Het denken in 'producten' in plaats van in 'diensten' heeft onontkoombaar ook gevolgen voor de verbondenheid in de samenleving. Dat is goed te zien bij de ziektekostenverzekering. Verzekerings- maatschappijen adverteren met spotjes waarin mensen à la carte aangeven waartegen zij wél en waartegen zij niet verzekerd willen zijn. (Eenzelfde verschijnsel zie je overigens ook bij autoverzekeringen.) Waarom zou je betalen voor iets wat je niet nodig hebt?

Het antwoord is simpel: omdat we er waarde aan hechten dat iedereen tegen een redelijke premie verzekerd is tegen risico's die hij of zij zelf niet kan dragen. Dat is een essentieel onderdeel van een fatsoenlijke samenleving. Maar wat pakweg tien jaar geleden onbestaanbaar leek, is normaal geworden: niet alleen berekent iedereen openlijk hoe hij of zij het voordeligste uit is, het is ook de *bedoeling* dat iedereen dat doet. De samenleving teruggebracht tot tayloriaanse deelbelangen.

22 Judt stelt dat we, net als in het economische leven, ook in politiek opzicht consumenten zijn geworden. Ik zou een stap verder willen gaan: het één is een gevolg van het ander. Als we ons in het economische leven laten reduceren tot consumenten is het onontkoombaar dat dit gevolgen heeft voor de manier waarop we in de samenleving staan (en dus voor de inrichting van die samenleving).

Een samenleving die meer wil zijn dan een verzameling individuen kan niet zonder een

zeker gevoel van saamhorigheid. Dat gaat verder dan het 'oranjegevoel' op Koninginnedag en het kampioenschap voetbal. Saamhorigheid houdt niet alleen in dat je bij elkaar wilt horen, maar omvat ook een besef van lotsverbondenheid: de erkenning dat je met elkaar in hetzelfde schuitje zit. In de relatief homogene samenleving van de eerste zestig jaar van de vorige eeuw was deze saamhorigheid eenvoudiger te realiseren dan in de huidige samenleving, die door een veel grotere diversiteit gekenmerkt wordt. Maar dat betekent nog niet dat een dergelijke binding in de huidige tijd niet mogelijk zou zijn. Zolang er geen Europese overheid is die deze taak op zich neemt (en dat zal nog wel even duren) moet de nationale overheid haar verantwoordelijkheid hernemen.

KIEZEN OF DELEN?

Ook voor het samenbindende verhaal van de sociaal-democratie heeft de globalisering gevolgen gehad. Oorspronkelijk is de PvdA een beweging van intellectuelen en arbeiders. En in de loop van haar geschiedenis is het streven van de PvdA er altijd op gericht geweest om de combinatie van intellectuele elite en mensen in minder rooskleurige sociaal-economische omstandigheden, vast te houden. De laatste decennia is dat moeilijker geworden.

Een veelgehoorde verklaring hiervoor is dat de gevolgen van de globalisering voor de respectieve delen van onze achterban zo verschillend uitpakken dat daar niet langer één samenhangend verhaal van te maken is. In de recente poging de krachten binnen de oppositie te bundelen wordt de PvdA er ook met zachte — en minder zachte — hand toe aangezet een deel van haar oorspronkelijke achterban te laten vallen.

In *de Volkskrant* van 30 november 2010 riepen Dick Pels en Josse de Voogd de PvdA op om zich af te keren van het sociaal-behoudende en te kiezen voor een sociaal-progressieve koers. De PvdA moet bescherming, houvast en zekerheid niet als doel op zichzelf blijven zien, maar als

een middel tot een hoger doel en een hoger ideaal: 'dat van de persoonlijke ontwikkeling, de positieve individualisering, de vrijzinnigheid, de veranderingsgezindheid, het kunnen verleggen van de eigen grenzen. Cultuur betekent in die opvatting juist dat men onzekerheden en risico's positief kan omarmen, als kansen in plaats van als gevaren leert zien, en dat men openstaat voor het vreemde in plaats van het alleen maar te vrezen.' Over de vraag welke kansen er dan voor de laagopgeleiden liggen wordt in het stuk niet gerept.

Wel stellen de auteurs dat de Nederlandse lagere middenklasse niet de echte verliezer is van de globalisering. 'Zij zijn nog steeds winnaars vergeleken met de 1,4 miljard mensen op aarde die in extreme armoede leven, wier kinderen bij bosjes sterven, die nauwelijks ontwikkelingskansen hebben, en die het meest te duchten hebben van klimaatverandering.'

Allemaal waar. Maar wat bedoelen de auteurs hiermee te zeggen? Dat de laagopgeleiden niet moeten zeuren omdat anderen het nog veel slechter hebben? Ik kan mij niet voorstellen dat de oppositie met deze stellingname aan kracht zou winnen. Maar zelfs als dat het geval zou zijn, zou ik me bij zo'n partij niet thuis voelen. Het getuigt van dedain om de zorgen die mensen hebben over hun eigen toekomst en die van hun kinderen, af te doen als 'eng nationalistisch' en 'welvaartschauvinistisch'.

De mensen die nu de lasten van de globalisering voor hun kiezen dreigen te krijgen zijn deels dezelfde mensen op wie de nadelige gevolgen van de immigratie zijn afgewenteld. Die mensen moeten we niet een tweede keer laten vallen. Dat uitgangspunt is niet sociaal behoudend, maar solidair.

Nieuwe economieën eisen in snel tempo een deel van de economische vooruitgang op, dat kunnen we niet voorkomen, en dat moeten we ook niet willen voorkomen. Tot nu toe wordt de reactie op deze ontwikkeling vooral gezocht in het uitbouwen van onze voorsprong in kennis en innovatie. Daar zijn twee kanttekeningen bij te plaatsen. Ten eerste kan innovatie niet

het hele verhaal zijn. Met een keuze voor alleen innovatie laten we een deel van onze bevolking in de kou staan: niet iedereen is in staat een hogere opleiding te volgen. In een concurrerende omgeving is het onvermijdelijk dat we harder en langer zullen moeten werken. Maar daarnaast is het nodig en legitiem om de voorwaarden waaronder lager geschoold werk verricht wordt te bewaken. In de afgelopen decennia heeft de overheid het op dit punt laten afweten. De economische groei moest van vrije, ongebreidelde concurrentie komen, eventuele (bij)sturing was voorbehouden aan de EU. Maar als de nationale overheid zich verschuilt achter de EU, terwijl 'Europa' nog niet in staat is deze rol te vervullen, is het effect dat de ontwikkelingen gelaten worden afgewacht. Het is geen wonder dat het vertrouwen in de overheid dan afneemt.

De tweede kanttekening is dat ook innovatie vraagt om een betrokken overheid. In *NRC Handelsblad* van 18 januari jl. wordt een beeld geschetst van de afnemende innovatiekracht van het Nederlandse bedrijfsleven. In de ranglijst van uitgaven aan research & development staat Nederland onder het gemiddelde van de 27 EU-landen; nog net vóór Polen. Het redactionele commentaar van het NRC weet dit aan drie factoren: ondernemingen die in handen zijn gevallen van private equity-fondsen hebben het geld er niet voor over, grote investeerders steken hun geld liever in 'groeimarkten' als China en bedrijven die zijn overgenomen door buitenlandse eigenaren zien de R&D verdwijnen naar het 'moederland' van het bedrijf.

Daarmee zijn de gevolgen van ongeleide marktwerking niet alleen meer een bedreiging voor lager opgeleiden, maar in toenemende mate ook voor hoger opgeleiden: niet alleen laag en ongeschoold werk, ook de innovatie verdwijnt naar elders. Dat biedt een basis voor een nieuwe verbinding tussen verschillende groepen van de samenleving. Het gevoel dat je het samen zult moeten doen, van betrokkenheid bij elkaar, is immers altijd een combinatie van solidariteit en welbegrepen eigenbelang.

OUDE KEUZES OPNIEUW BEZIEN

Het huidige kabinet, maar ook eerdere kabinetten waar de PvdA deel van uitmaakte, roept burgers vooral op om hun eigen belangen goed te behartigen: kies de goedkoopste verzekering en energievoorziening. De PvdA zou moeten pleiten voor een samenleving die kiest voor lotsverbondenheid. Deze lotsverbondenheid leek een tijdlang een 'gepasseerd station', maar nu iedereen, zowel laag- als hooggeschoold, speelbal dreigt te worden van het (maximale) rendementsdenken, kan zij weer terugkeren.

Om het tij te keren is een herwaardering van de rol van de nationale overheid cruciaal. Tijdens de financiële crisis was de nationale overheid de enige die in staat bleek, en die bereid was, om de banken te redden en werkgelegenheid in stand te houden met behulp van regelingen als de deeltijd-ww. Toch laten we, nog maar een paar jaar later, de overheid zonder enig commentaar door andere partijen afserven als een 'moloch'. Natuurlijk kan de overheid niet alles beter dan de markt, maar in sommige situaties is dat wel degelijk het geval.

Dat betekent dat we een aantal keuzen opnieuw tegen het licht moeten houden en mogelijk op een aantal punten terug moeten keren op onze schreden. Dat betekent op de eerste plaats een time-out in de uitverkoop van onze sleutelsectoren. De verkoop van de energiebedrijven heeft de provincies weliswaar een hoop geld opgeleverd, maar de kopers van deze bedrijven willen uiteraard ook een zo hoog mogelijk rendement behalen. Dat kan ten koste gaan van de duurzaamheid van de energievoorziening. De vraag is ook waarom wij hier in Europa mee vooroplopen. Andere landen hechten veel meer belang aan het beschermen van hun kernindustrieën.

Op de tweede plaats moeten we de vermarkting van onze publieke diensten heroverwegen. Heeft de aanbesteding van het open-

baar vervoer echt tot betere resultaten geleid? En wie wordt er beter van als woningbouwcorporaties sociale huurwoningen alleen nog maar mogen verhuren aan gezinnen met een gezamenlijk inkomen van maximaal € 33.614? Willen we volkshuisvesting echt beschouwen als een product van de vrije markt of zien we hier ook een algemeen belang? Staat deze regeling bijvoorbeeld niet haaks op het streven om tot minder eenzijdig samengestelde wijken te komen?

En ten slotte: als alom erkend wordt dat de kracht van de Nederlandse economie voor een belangrijk deel bepaald wordt door de ligging binnen Europa met Schiphol en de Rotterdamse haven, vinden we het dan echt een goed idee om deze twee kroonjuwelen 'op de markt' te

Andere landen hechten veel meer belang aan het beschermen van hun kernindustrieën

brenge? De beursgang van Schiphol is gelukkig door de inzet van Lodewijk Asscher voorkomen, voor de haven van Rotterdam is nog geen soortgelijke beschermheer opgestaan.

Minister-president Rutte wordt door vriend en vijand geprezen om zijn open communicatie. Hij is in staat om tegenstanders op onderdelen volmondig gelijk te geven. Daar kunnen wij nog wat van leren. Maar voor wie goed luistert, is *wat* hij te melden heeft uiterst mager. In een filmpje op *YouTube* stelt de MP dat de overheid geen keuze moet maken voor windmolens of zonne-energie. Die keuze moet gemaakt worden door de kansen die bedrijven zien.

Dat is wel erg weinig ambitie voor de leider van een kabinet. Het moet toch simpel zijn om daar een aansprekender verhaal tegenover te stellen.